

A viszontválasz a vita terepe, ilyenkor a figyelem a fennmaradt nézetkülönbségekre szokott összpontosulni. Ezért fontos előljáróban leszögezni, hogy a vita tárgya a recenzius által is rendkívül magas színvonalúnak, módszertanilag is kiválónak gondolt mű. Kovács András terjedelmes válasza minden bizonnyal a könyvet nem ismerők számára is felvillantotta a kutatás legfőbb értékeit, és emellett több ponton oszlatta a kritikámban megfogalmazott kételyeket. Azért így is maradt néhány.

A nagydoktori védésre készült bírálatomban azt írtam, hogy Kovács „...kutatásainak mozgatórugója láthatóan inkább a valóság feltérképezése, mint a rivális fogalmi keretek versenyztetése...”. Erre ő akkor, szellemesen, ezt válaszolta, hogy „... lehetne meditatálni azon: bírálat vagy inkább dicséret-e, ha egy társadalomkutatóról kiderül, hogy a valóság feltérképezésére törekszik...”. Nos, utólag belegondolva mégiscsak valahol a hipotézisek tesztelését, az ellentétes modellek valamelyikének egyértelmű megcáfolását előtérbe-helyező kutatói stratégiához való hozzáálláson múlik, hogy hogyan vélekedünk a vitatott kérdések jelentős részéről.

Vegyük először is azt a kérdést, hogy „milyen diszkurzív stratégiák jelentek meg az antiszemita közbeszéd legitimitásának megteremtésére”. Válasza tanúsága szerint e témával kapcsolatban kutatásának fő konklúziója az, hogy „az elemzett diskurzusok az egy fokkal radikálisabbaktól rendszerint elhatárolják magukat, és az egy fokkal kevésbé radikálisakat pedig hivatkozási alapként használják fel”. Valóban, a radikálisok meg szokták találni az „átkontextualizálható” szimbólumokat, a köztisztelőben álló személyiségek többféleképpen értelmezhető fordulatait, miközben meg szokták tagadni a közösséget a náluk is radikálisabbakkal. A paranormális jelenségek kutatói hivatkoznak a természetgyógyászokra, miközben nem szeretik, ha a mindenhol úrlényeket látókkal keverik össze őket. Ez a láncszerű összekapcsolódás, az empirikus-racionalisták nagy bánatára, utat nyit a tudományosan nem igazolt jelenségek elfogadása előtt. Kovács könyvéből megtudjuk, hogy ez a logika alkalmazható a rendszerváltozás utáni magyar antiszemita közbeszéd terjedésére is. Ezt azonban valószínűleg átfogó empirikus kutatás nélkül is sejthettük. Továbbra is úgy gondolom, hogy a legitimációs stratégiákról többet mond, hogy, például, az antiszemita főáram a szociális vagy a kulturális problémákhoz kapcsolva igyekszik-e nézeteit elfogadottabbakká tenni? Vagy hogy átengedi-e a Nyugatot ellenfeleinek, vagy inkább valamilyen módon támaszkodik érvelésében a magyar társadalom nyugati orientációjára? A témaválasztás persze a szerző joga, de ezen a vonalon haladva talán specifikusabb, kétesélyesebb hipotéziseket lehetett volna megméretetni.

Kovács felrója nekem, hogy én „koncentrikus körökként” értelmeztem az ő „diskurzusok láncolata” gondolatát. S bár kötetében ő is a centrum és a perem diskurzus-köreiről beszél (81. o.), igaza van abban, hogy a koncentrikus körök kifejezés félrevezető lehet. Ugyanakkor a Wittgensteinre és Ecora való hivatkozása számomra azt jelzi, hogy Kovács fogalma további tisztázásra szorul. Eco tanulmánya az Örök Fasizmus jellemzőt gyűjti egybe, azt állítván, hogy ha e tulajdonságok jelentős része jellemző egy mozgalomra, akkor az kiérdemli a fasiszta címkét, bárhogy nevezze is magát. A fasizmust olyan „játék”-nak írja le, amit sokféleképpen, sok név alatt játszanak szerte a világban, de az olvasónak azt tanácsolja, hogy lássa a sokféle álca mögött a lényegi azonosságot. Kovács András könyvének üzenete azonban éppen ellentétes ezzel, hiszen ő azt hangsúlyozza, hogy a Trianonozó nacionalisták nem vehetők egy kalap alá a valódi antiszemitákkal, még ha sokan ezt is teszik a baloldalon.

Wittgenstein „family resemblance” fogalma valóban segíthet megérteni, hogyan kapcsolódhat nem-antiszemita is az antiszemita diskurzushoz. A fogalomból az következik, hogy közös sajátosságokkal nem bíró jelenségeket is egymáshoz tartozónak látunk, ha a két jelenség tulajdonságait különböző arányokban vegyítő további jelenségekkel együtt kezeljük őket.

Vagyis a nacionalista demokratákra hivatkozó antiszemiták léte összekapcsolja a lényegüket tekintve egymással semmilyen felületen nem érintkező náciakat és nemzeti demokratákat. Azonban a „family resemblance” fogalma kevésbé segíthet a konkrét kutatás rejtélyeinek megfejtésében (a könyvben Kovács nem is használja), hiszen az egy általános kognitív-nyelvhasználati jelenséget ír le és nem utal a Kovács által elemzett egymásráutalás-elhatárolódás dinamikára. Továbbá a wittgensteini gondolat feltételezi, hogy létezik egy társadalmilag elfogadott címke a jelenségek adott csoportjára. Pl. játéknak hívjuk a focit és a sakkot is. Márpedig a Kovács által vizsgált irányzatok csoportosítása kapcsán nem létezik társadalmi konszenzus.

A specifikusság az Achilles sarka annak a gondolatmentnek is, mely az antiszemitizmust az előítéletességre, a politikai orientációkra és a csoportkonfliktusokra egyaránt visszavezeti. Természetesen nem abban kételked(t)em, hogy mindegyik tényezőnek lehet szerepe. Azonban, a hipotézis-tesztelés logikájának megfelelően, több információt vártam arra nézvést, hogy melyik tényező súlya mekkora. Mert ha, például, el is fogadjuk (anekdotikus bizonyítékok alapján) hogy Magyarországon léteznek hálózatszerűen szerveződő „etnikai zsidó” lobbik, komoly kételyeink maradhatnak afelől, hogy az antiszemitizmus oksági magyarázatában e lobbiknak mérvadó szerep ju-e. Kovács e témában megfogalmaz egy „kemény” állítást, hogy tudniillik a politikai antiszemitizmus csak sajátos feltételek *együttes jelenléte* esetén alakul ki, azonban egy ilyen állítást nehéz szisztematikusan megmértetni, miután nincs meghatározva, hogy a tényezők (pl. a csoportközi konfliktus) mekkora mértékű jelenlétét tekintjük elégségesnek.

A klaszterezéssel kapcsolatban válaszában Kovács fontos információkat közöl, és újra kiderül, hogy milyen alapos és aprólékos háttérmunka áll a kötet mögött. Azonban lényegi kifogásom, a minőségi és mennyiségi különbségek összekeveredése vonatkozásában nem hogy nem cáfol, hanem reprodukálja a könyvben megjelenő kettősséget. A kutatott jelenség egydimenzióssága mellett érvel, amikor azt írja, hogy „aki erősen hajlamos előítéletes sztereotipizálásra, az nagy valószínűséggel zsidóellenes érzelmeket is táplál, és hajlamos diszkrimináció elfogadására is”. Ezt alátámasztandó hivatkozik a három skála igen magas szintű korrelálására. A dimenziók széttartását tételezi ugyanakkor, amikor (néhány sorral lentebb) már azt állítja, hogy „aki esetleg elfogadja a zsidókról kialakult történelmi sztereotípiák némelyiket ... még nem biztos, hogy gyűlöli is a zsidókat”. Márpedig a sztereotípiák skála vagy együtt mozog a másik két skálával, vagy nem. Ha az utóbbi, akkor honnan a skálák közti szoros korreláció? Ha az előbbi, akkor mi szükség van a főkomponens-változó mellett klaszter-tagságon alapuló változóval is mérni az antiszemitizmus „fokát”? A klaszter elemzés bevetése ellen tehát az továbbra is a fő érvem, hogy az antiszemitizmus intenzitásának mérésére kevésbé alkalmas, mint a főkomponens elemzés, a típus-alkotásra való kapacitását pedig nem eléggé használja ki a szerző. A mellékérvem pedig az, hogy a klaszterek számának és tagságának a meghatározása, minden kutatói igyekezet ellenére, önkényes mozzanatok sorát tartalmazza, hiszen az eredmény attól függ, hogy melyik matematikai algoritmust alkalmazzuk a sok, egyformán alkalmas formula. Az egyes esetek közötti távolságok meghatározása vagy a klaszterek megkülönböztetése tekintetében létező alternatívák széles skálájához l. Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese. 2001. Cluster Analysis 4th ed. New York: Oxford University Press, 2001.)

Kovács válaszában rámutat néhány olyan jelenségre, amelyek szerinte azt jelzik, hogy az antiszemitizmus nem oka a táborválasztásnak, hanem szimbóluma, kódja. Az, hogy a látens antiszemiták között a baloldali pártok választói voltak szignifikáns többségben, valóban arról árulkodhat, hogy sokan tisztában vannak az antiszemitizmus politikai konnotációival. Az viszont, hogy hány MSZP-s antiszemita, vagy hány antiszemita MSZP-s van, szerintem irreleváns. Hiszen ezeknek az embereknek az attitűdjeit sem a motivációs, sem a szimbólum-

elmélet nem írja le. A személyes zsidóellenes érzülettől mentes politikai antiszemita arányának növekedése utalhat a szimbólum-elmélet növekvő érvényességére, ám jelezheti a racionalizálási stratégiák megváltozását is. Továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy továbbra is az antiszemita kisebbsége tartozik e csoportba.

A pártpolitika és az antiszemitizmus közötti összefüggések sejtésében Kovácsnak valószínűleg igaza van, azonban a válaszában aláhúzott tényezők (pártok stabilitása, legitimitása) kevésbé meggyőzőek. A magyar pártrendszer Kelet-Európa egyik legstabilabb pártrendszere, és, bár a jelenlegi válság új tendenciákat jelez, az elmúlt majd két évtizedben élen jártunk a pártok társadalmi elfogadottsága tekintetében is.

A történeti analógiával kapcsolatos ellenvetésem továbbra is él (és továbbra is egyszerű). Ausztriában, Olaszországban vagy Németországban a társadalom felosztható volt két csoportra: akik mindennapi életüket valamely társadalmi politikai-kulturális miliő, szubkultúra, pillér, oszlop, stb. keretei között élték, és akik nem. Magyarországon ilyen, a mindennapi életet szervező, gyerekkortól szocializáló és identitást adó, a társadalom túlnyomó többségét elérő szubkultúrák nincsenek. Ezért Magyarország esetében „kimaradtakról” beszélni, és őket mint a társadalom egy speciális, veszélyeztetett alcsoportját megjelölni, kevésbé indokolt.

Végül pedig a jobboldali integráció alatt nem a radikálisok megszelídítését, hanem egységes választási platformba való szervezését értettem. Ez az elmúlt évben sem kérdőjeleződött meg. A Fidesz teljesítménye tekintetben felülmúlja a német jobboldalét, hiszen annak helyzetét a radikálisan radikális-ellenes törvények nagyban könnyítették.

Ahogy fentiek jelzik Kovács válasza nem győzött meg tökéletesen, a különbség „ami köztünk van”, azonban inkább ízlésbeli és hangsúlybeli, mint ténybeli. A kötet eredményeinek túlnyomó részét illetően pedig meggyőzésre eleve nem volt szükség.